

Vjekoslav Perica, *Balkanski idoli. Religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama* / naslov originala *Balkans Idols. Religion and Nationalism in Yugoslav States*, Oxford University Pres, (prijevod s engleskog Slobodanka Glišić i Slavica Miletić. Beograd: Biblioteka XX vek, 2006, I dio 284 str., II dio 284 str.

“Balkanski idoli” prva je knjiga Vjekoslava Perice, profesora nekoliko američkih univerziteta (Minesota, Utah, South Illinois) i istraživača zaposlenog u Institutu za mir SAD-a i Međunarodnom Centru za naučnike “Woodrow Wilson”. Iako su politologija i historija “uže” naučne oblasti kojima se bavi, Perica je ovom knjigom pokazao kako je riječ o naučniku koji u svom radu primjenjuje interdisciplinarni pristup kombinujući svoje naučno i radno iskustvo. Vjekoslav Perica je diplomirao pravo, magistrirao politologiju i doktorirao historiju, tri godine (1988–1991) je pisao kolumnu “Vjera i politika” u “Nedjeljnoj Dalmaciji”, te je kao Podsekretar Komisije za odnose sa vjerskim zajednicama u Splitu bio aktivni sudionik odnosa politike i religije tokom nekoliko posljednjih godina SFRJ.

Imajući u vidu gore navedeno, “Balkanske idole” je nemoguće smjestiti u samo jedan naučni diskurs. Sam autor za sebe kaže da nije “baš klasični povjesničar”, a svoju studiju bi definirao kao interdisciplinarni splet niza disciplina – politologije, sociologije, antropologije, historije, komparativnih religija, političke teologije, te studija uzroka i mirnog rješavanja međunarodnih konflikta i građanskih ratova. Budući da je knjiga u originalu objavljena prvo na engleskom jeziku, a imajući u vidu širok spektar naučnih oblasti kojima se autor koristi, treba naglasiti podatak da su, kako autor navodi, neki američki stručni časopisi ovu knjigu ocijenili kao jednu od najbogatije i najraznovrsnije dokumentiranih knjiga na engleskom jeziku koje se bave raspadom bivše Jugoslavije. I zaista, teško je ne primijetiti bibliografiju na kraju knjige. Pored brojnih referenci na, kako autor naglašava, srpskohrvatskom, srpskom, hrvatskom, bosanskom, engleskom, te drugim jezicima, posebno bogatstvo čine dokumenti različitih saveznih i republičkih institucija iz socijalističkog perioda koji na poseban način osvjetljavaju odnos države i vjerskih zajednica, te brojni intervjui sa tadašnjim vjerskim liderima i funkcionerima.

Iako se tek u podnaslovu “Religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama” krije osnovna tema knjige, u samom naslovu, “Balkanski idoli”, možemo čitati Peri-

cu na dva načina: prvi je stilski i u njemu je autor kolumnista, te je i sam tekst pisan u jednom preglednom, polemičkom i deskriptivnom tonu. Drugi način čitamo iz naslovne sintagme, ukoliko je posmatramo kao metaforu. Budući da idoli podrazumijevaju ljubav, slijepu privrženost i odanost nekim idejama ili stvarima (ovdje redom: vjeri, naciji, državi), opravdano se možemo pitati kakvi su to “balkanski idoli”? Balkan određen negativno kao “drugost” Evrope ili kao samo jedna varijacija Orijenta – također kao negativna konotacija (o čemu pišu M. Todorova, M. Bakić-Hayden, E. Said), javlja se kao pleonazam termina “idoli”. Jer, dok se u najvećem dijelu knjige autor trudi zadržati u naučnom i vijednosno neutralnom diskursu, naslov je upravo onaj dio koji se izdvaja iz vrijednosno neutralnog konteksta sadržavajući autorov prezir prema konceptu vjera-nacija-država (ili kao što ćemo kasnije vidjeti ideologija-partija-država). Upravo na ovom mjestu nepristrasnog istraživača zamijenila je lična tragedija autora.

Kroz odnos nacionalizma i religije možemo sagledati i osnovnu tezu knjige, a ona bi bila da “ključna razlika između tri slovenske etničke nacije u Jugoslaviji, čiji je jezik srpsko-hrvatski, ... nije religija (srpsko pravoslavlje, hrvatski katolicizam i bosanski islam), nego mit o nacionalnom poreklu koji su osveštavale nativne verske institucije”. Upravo iz ovog razloga konstrukcija mitova i insistiranje na njihovom poštivanju od strane crkvi (ali i države) predstavlja Perici važan faktor u “transformaciji etnonacionalizma u religiju”. Perica tu transformaciju prati najkasnije od 80-tih godina 20. stoljeća, a radi lakšeg praćenja međusobnih odnosa vjerskih zajednica, njihovih institucija i države u 20. stoljeću, Perica daje hronologiju međusobnih sukoba crkvi unutar jedinstvene jugoslavenske države od 1935. (tzv. konkordatska kriza) do početka 1990-ih godina. Tako su, i pored činjenice da je 1945. nastala nova zajednička država na drugačijim ideološkim osnovama, crkve zadržale kontinuitet svog odnosa prema državi i, zauzimajući poziciju zaštitnika svojih etničkih zajednica, u izvjesnoj mjeri, osporavale legitimitet države, jer su u najmanju ruku bile sumnjičave prema svakoj multinacionalnoj državi. Osim toga, socijalistička Jugoslavija je imala jaku opoziciju u inostranstvu, a kao instrumenti te opozicije unutar države javile su se crkve.

Ne bez razloga, Perica ističe 60-te godine kao veoma bitne za budući odnos nacionalizma i religije. Nakon okončanja Drugog vatikanskog koncila 1962–1965. Katolička crkva pokušava se približiti pravoslavnoj crkvi, ali nakon samo par godina 1966/8. ova politika približavanja doživljava neuspjeh. Međutim, budući da je Koncil, između ostalog, uveo praksu da vjernicima migrantima službu drže sveštenici istog etničkog porijekla ovo je dovelo do jačanja finansijske moći Katoličke crkve, koja je tako već 70-tih godina postala najbogatija vjerska institucija u Jugoslaviji. Ta činjenica će dodatno poremetiti postojeće odnose između dviju najvećih cr-

kvi u Jugoslaviji. Druga stvar koja će poremetiti ove odnose jeste projekat stvaranja Makedonske pravoslavne crkve 1967. godine od strane SKJ, a s ciljem slabljenja utjecaja grčkog, bugarskog i albanskog nacionalizma u Makedoniji. Također, od februara 1968. kada je CK SK BiH zauzeo politički stav da su jugoslavenski muslimani poseban narod, ojačana je uloga i Islamske vjerske zajednice, koja, da bi naglasila svoju ulogu kao institucije muslimanskog naroda, 1969. mijenja ime u Islamska zajednica.

U takvoj situaciji odnosi vjerskih zajednica i države dočekali su liberalne pokušaje promjena u Jugoslaviji početkom 70-tih godina. Važno je Pericino tumačenje tih događaja po kojem je uklanjanjem liberala iz republičkih vodstava i javnog života ustvari ojačana religija kao jedini preostali opozicioni element tadašnjoj partijskoj politici. Od tog momenta, a posebno od 80-tih godina počinje bujanje nacionalnih ideologija na krilima vjerskih institucija.

Kao ključne momente stvaranja novih nacionalnih ideologija autor ističe crkvenu historiju koju su autorizovale religijske institucije u Jugoslaviji. Posebno opširno i kvalitetno tumačenje ovih procesa Perica daje na primjeru Katoličke crkve kroz nekoliko crkvenih projekata koji su započeli 70-tih godina, dok je argumentacija koja se tiče uloge Srpske pravoslavne crkve i Islamske zajednice ipak nešto oskudnija kada je riječ o ovom periodu. S druge strane, prilike na Kosovu 80-tih godina dovođe do pojačane aktivnosti SPC na etnonacionalnom planu, te nas uvode u raspad SFRJ i ratove koji su vođeni 90-tih godina.

Ono po čemu se ova studija ističe, unutar priče o odnosu crkve i nacionalnih ideologija, jeste koncept da se historija bilo kojeg procesa na ovom području ne može posmatrati izdvojeno od šireg evropskog konteksta – s jedne strane, te sa druge analiza upotrebe mitova od strane religijskih institucija.

U prvom smislu Perica tako izdvaja dva opisa. Jedan je analiza nastanka i funkcije marjanskog svetišta u Međugorju 1981. kao dio jednog šireg konteksta u Evropi (od Portugala do Poljske) gdje je usljed sličnih društveno-ekonomskih i crkvenopolitičkih prilika dolazilo do nastanka novih marjanskih svetišta sa jakim duhovnim kontekstom. Drugi opis tiče se beatifikacije kardinala Alojza Stepinca. Kao što znamo, Stepinčeva uloga u Katoličkoj crkvi za vrijeme NDH je u najmanju ruku kontroverzna. Međutim, sama njegova beatifikacija, kako navodi Perica, ima dva elementa. Prvi je da beatifikacija predstavlja obračun sa komunističkim sistemom koji je osudio Stepinca, te istovremeno Katoličku crkvu izdiže na pijedestal kao jedinu moralnu i duhovnu snagu koja je uspjela pobijediti komunističku ideologiju. Drugi element tiče se same uloge Vatikana i pape Pija XII u Drugom svjetskom ratu. Na ovaj način beatifikacija Stepinca predstavlja i legitimaciju stolovanja Pija XII i ukupnog Vatikana u rečenom periodu.

Drugi bitan momenat jeste analiza upotrebe mitova od strane religijskih institucija. Kao najvažniju pojedinačnu osobinu religije koju razmatra Perica navodi idolatrizaciju historije. U tom smislu “istorija kao glavni predmet idolatrije povlači mitove koji omogućavaju izlaženje na kraj s raznim istorijskim kontroverzama udruženim sa idolatrizovanjem nacije (ili etno-religijske zajednice). Tako Perica izdvaja tri grupe mitova koji su najjače utjecali na period buđenja nacionalnih ideologija. Te grupe su:

Mit o dubokim korijenima

Jerusalemski mit

Mit o tri zla dvadesetog vijeka.

Prvi mit se odnosi na grupnu posebnost i identitet i to je u stvari mit o nacionalnom porijeklu. Crkve se ovdje javljaju kao čuvari srednjovjekovne tradicije i sjećanja na prve političke zajednice – Države čiji je kontinuitet prisutan i danas. Drugi mit (Jerusalemski) počiva na mesijanstvu i ideji svete (obećane) zemlje, te se koristi stradanjem Jevreja i Holokaustom. Kao takav karakterističan je za SPC i nalazimo ga u kosovskom mitu i spomenu na Jasenovac. Posljednji mit je Mit o tri zla 20. stoljeća. To su: nacizam, fašizam i komunizam, a crkvene ideologije ovdje se javljaju kao čuvari moralne čistote i nositelji duhovne obnove nacionalnih grupa.

Izdvajamo još jednu posebnost ove studije. Naime, iako autor skoro paralelno prati odnose najvećih religijskih zajednica u nekadašnjoj Jugoslaviji, on ipak uvodi i jednu novu, od strane KPJ stvorenu religiju. To je “građanska religija bratstva i jedinstva” kao odgovor države na religijski etnonacionalizam. I ova “izmaštana” religija počiva na nekoliko mitova i kultova, a oni su slijedeći: 1) mit o porijeklu nacije nastale tokom partizanske borbe i ponovo okupljene tokom razlaza Tita i Staljina 1948; 2) bratstvo i jedinstvo svih etničkih grupa i manjina; 3) kult Josipa Broza Tita kao osnivača nacije; 4) politika nesvrstanosti prema vani i samoupravljanja prema unutra, te 5) jugoslavenski sport kao izraz patriotizma.

Kao zaključak možemo istaći važnost ovog djela jer na argumentiran način govori o etnicizaciji religija na južnoslavenskim prostorima, o odnosu religije naspram stvaranja i političkog legitimiranja država, te kao posljedica toga o ulozi religija u posljednjim ratovima na tlu bivše Jugoslavije. Autor knjige pri tome nedvosmisleno drži modernu liberalnu i sekularnu stranu političke teorije, te odatle i izvire njegova kritika “etnoklerikalizma” kao koncepta nacije zasnovane na etnicitetu i “nacionalnoj crkvi” kao čuvaru svetosti etničkog (koji se na liberalnoj strani političke teorije čita kao privatni) u političkom (državnom, javnom).

Iz tog razloga posebno je aktuelan autorov odnos prema ulozi religije u multi-konfesionalnim državama poput BiH. Njegovo pitanje jeste kakva bi bila idealna dr-

žavna organizacija ovakvih društava? Budući da se Perica okreće švicarskom političkom sistemu kao mogućem rješenju, on na taj način zagovara konsocijativna rješenja za BiH, o čemu se i u BiH u posljednjih dvije godine vodi sve veća debata. Pri tome on daje i ocjenu kako je sveštenstvo—sve tri religije – “prokletstvo za BiH”, te kao alternativu nudi utapanje bosanskohercegovačkih mikroidentiteta u jednom većem, zajedničkom identitetu – Evropskoj Uniji. Na ovaj način, Perica šalje nedvosmislenu poruku da je BiH jedino moguća unutar neke šire, nadnacionalne strukture. Međutim, paradoks ovakvog pristupa jeste upravo izdizanje “evropske BiH” na nivo državne religije, pa makar uglavnom od strane liberalnih intelektualaca, što je postupak jednak stvaranju “religije bratstva i jedinstva” od strane komunističke elite, a što je opet Perica oštro kritikovao.

Boris Pupić

Munevera Hadžišehović, *Muslimanka u Titovoj Jugoslaviji*.

Tuzla: Bosanska riječ, 2006, 469, str.

Knjiga pod naslovom *Muslimanka u Titovoj Jugoslaviji* je memoarska knjiga napisana iz perspektive žene. Naslov knjige nas u prvi mah upućuje na život žene Muslimanke u vremenu četrdeset i pet godina jugoslavenskog komunizma (1945-90), međutim knjiga ima mnogo širi tematski i vremenski okvir i može se smjestiti u cijelo XX stoljeće. Sandžak, tačnije Prijepolje, je mjesto rođenja Munevere Hadžišehović, a istovremeno je i prostor koji je određuje i interesira. Posebno kao ženu čiji je tradicionalni odgoj i uticaj islama ostavio dubokog traga u njenom identitetu. Iako je knjiga pisana kao svojevrsna životna priča, ona nudi pregršt informacija, podataka, scena svakodnevnog života, opisa političke atmosfere najprije sandžackog, potom i jugoslavenskog društva. Posebna pažnja je posvećena nacionalnom razvitku Muslimana u političkim okvirima Kraljevine Jugoslavije i Socijalističke Jugoslavije. Kao svjedok važnih događanja, Munevera Hadžišehović donosi niz primjera o stanju jugoslavenskog društva, pri tome posebno opisujući način života žene, njenu ulogu u porodici i društvu. Prateći običaje i tradiciju svoje šire porodice iz Sandžaka, autorica oslikava novi jugoslavenski život nakon 1945. godine, kada se ruši jedan patrijarhalni svijet u kojem je živjela Muslimanka. Autorica nam predočava sliku socijalizma i stvaranja novog tipa “jugoslavenske žene“, usvajanja novih trendova i obrazaca, te snalaženja Muslimanke u tome. Možemo reći da nam je sadržaj knjige omogućio da sagledamo emancipaciju jugoslavenske žene tokom dvadesetog stoljeća.